

Zadnja drama Janeza Evangelista Kreka, rojenega pred 150 leti

Literarnozgodovinska razprava
o Krekovi dramatik

Milan Dolgan

Portret dr. Janeza Evangelista Kreka.

Rokopis, časopisni in knjižni natis, motivika

Podatki o knjižni izdaji so naslednji: "Ob vojski. Igrokaz v štirih slikah. Spisal dr. Janez Ev. Krek. V Ljubljani 1918. Izdala in založila Katoliška bukvarna. Tiskala Katoliška tiskarna." V časopisu Slovenec je izšel oglas o izidu te knjižice 21. VIII. 1918.

Potem ko sem na osnovi knjižne izdaje preučil to malo znano Krekovo igro in verjetne okoliščine njegovega nastanka, sem predvideval, da bi utegnil biti ohranjen rokopis, in sicer najbolj verjetno v sklopu zapuščine profesorja Ivana Dolenca, velikega Krekovega prijatelja, biografa in izdajatelja Izbranih spisov. Začel sem poizvedovati, in moje predvidevanje se je uresničilo, kar me je kot literarnega zgodovinarja zelo zadovoljilo. Krekov rokopis igre je namreč ohranjen v sklopu Dolenčeve zapuščine

v knjižnici kapucinskega samostana v Škofji Loki. Pristrčno se zahvaljujem gospe knjižničarki Mariji Gartner, da je rokopis poiskala in mi ga dala na razpolago za preučitev.

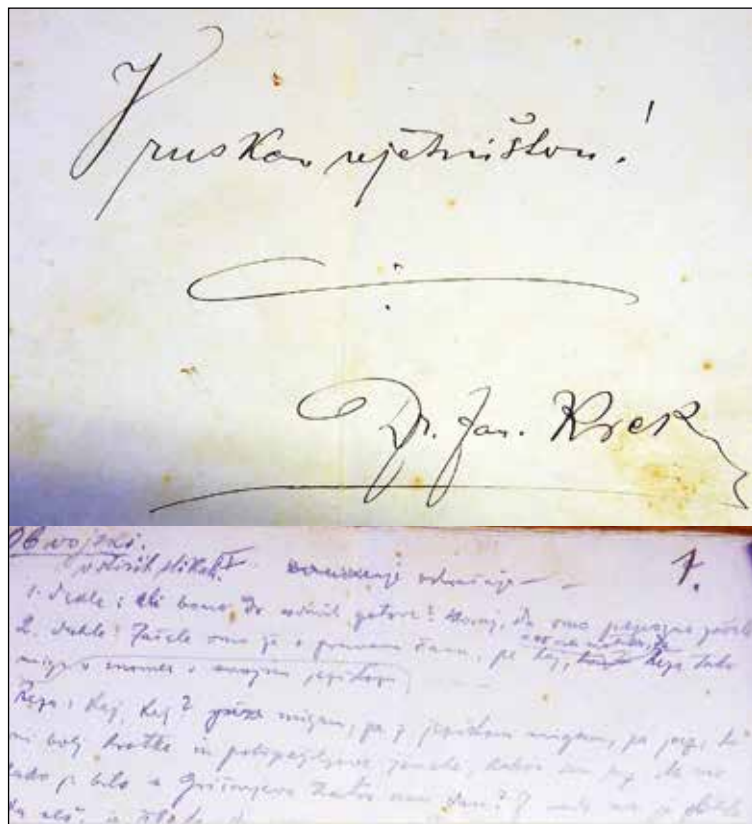
Presenetljivo je, da ima rokopis drugačen naslov, in sicer: "V ruskem ujetništvu! Dr. Jan. Krek". Ali je s tem naslovom razkrita prvotna oziroma osnovna zamisel Krekove vojne drame? Ali pa je samo poudarjeno, kako pomembna je bila za pisatelja motivika ruskega ujetništva, ki ima dejansko v kompoziciji igre le stranski pomen.

Vendar se nahaja nepričakovani naslov V ruskem ujetništvu samo na ovojnici rokopisa. Ko pa se besedilo dejansko začne, je prav majhno izpisan poznani naslov: "Ob vojski v štirih slikah".

Približno polovica rokopisa je napisana s svinčnikom, druga polovica s črnilom. Besedilo se dobro ujema z natisom. Tu in tam so popravki, nekateri so avtorjevi, nekateri pa verjetno izvirajo od knjižnega

prireditelja ali urednika. Čitljivost je pač nekoliko težavna. Lahko pa rečem, da je tak rokopis že mogel biti predloga za stavljenje v tiskarno. Zdi se, da je bilo nekaj negotovosti glede druge slike, v kateri se v sanjah prikazujeta Laški ujetnik in Ruski ujetnik, ali je to samostojna slika. Pomembno je, da rokopis ne označuje delov besedila, ki bi jih uprizoritev lahko izpustila.

Gospa Marija Gartner mi je razkrila še nekaj. Igra Ob vojski je bila objavljena ne le knjižno, ampak tudi v časopisu, in sicer je bil to tednik Ilustrirani Glasnik ("Izdaja Katoliška tiskarna v Ljubljani, odgovorni urednik Josip Klovár"). Ali je bil morda ta Josip Klovár prireditelj igre za tisk? Časopis Ilustrirani Glasnik, ki je izhajal od poletja 1914 do avgusta 1918, je v veliki meri objavljaval senzacionalna poročila in slike iz prve svetovne vojne. Presenetljivo veliko je objavljenih fotografij padlih slovenskih mož in fantov, tako da se kljub režimski usmerjenosti

Ohranil se je rokopis Krekove igre "Ob vojski". A ta naslov je napisan čisto majhno. Prvotni glavni naslov "V ruskem ujetništvu" je bil takrat kar političen.

ni skrival naš velikanski krvni davek avstro-ogrski monarhiji.

Igra Ob vojski je objavljena v štirih nadaljevanjih (kar se ujema s štirimi slikami) 23. V. , 30. V. , 6. VI. in 13. VI. leta 1918. Izid knjige je sledil čez tri mesece. Tekst v časopisu se popolnoma ujema z natisom v knjigi, torej je bil uporabljen tiskarski stavek za oboje. Že časopisno besedilo označuje uprizoritvene okrajšave, razlika pa je v tem, da v časopisni objavi ni končne opombe o uprizoritvenih okrajšavah in uglasbitvi.

Imenovani časopis je seveda posvetil primerno pozornost tudi Krekovi smrti, in sicer je izšel članek s podpisom A. Kalan. Ta poroča, da se je "smrtno trudni" Krek na poti z juga v Ljubljano namenoma ustavil v Šentjanžu. V Šentjanžu je 8. X. 1917 umrl pri svojem prijatelju župniku.

Dne 22. VIII. 1918 ta časopis objavlja poročilo in sliko o vzdavi spominske plošče na župnišću v Šentjanžu, kjer je Krek umrl, poleg tega več fotografij o Krekovih bivališčih. Že prej (9. V.) objavlja članek Kje stoj Krekov spominik, v katerem se predlaga, naj stoji pred deželnim dvorcem v Ljubljani, češ da tukaj "bo kdaj središče vseslovenskega političnega življenja".

Značilno je, da po Krekovi smrti ob godu cesarja Karla I. časopis objavlja politično pesmico, ki izkazuje soglasje s tedaj potekajočo agitacijo za (Krekovo) majniško deklaracijo: "Jugoslavija prihaja / zdaj pred te, naš svetli car ... / Ti osrečiti jo hoti - / bodi oče ji skrbeč!" Časopis se je sicer označeval, da je nepolitičen. Najbrž je podpiral Krekovo in Jegličovo in Koroščevo Jugoslavijo z negotovostjo, bolj je moral podpirati Šušteršičevo proavstrijsko politiko.

V sklopu škofjeloškega rokopisa igre Ob vojski pa je še ena najdba. To je priloženi posebni list, ki ima spodaj datum 21. III. 1961 in podpis "I. Dolenec".

Besedilo na tem listu vsebuje dva odstavka. Prvi se glasi:

"Krek, Ob vojski.

Krek je rokopis izročil Skubicu (krstnega imena ne vem), ki je bil ob času Krekove smrti kaplan v Št.

Janžu. Skubic je rokopis podaril meni."

Kaplanu je bilo ime Anton Skubic. Po razpoložljivih podatkih je služboval v Šentjanžu v letih 1916–1918, kasneje pa neznano kje. Ali je morda Anton Skubic režiral in uprizoril igro, še preden je odšel iz Šentjanža? Ali kasneje kje drugje? Odprto je tudi vprašanje, kdaj je Skubic podaril rokopis igre Dolencu: ali brž po Krekovi smrti ali kdaj kasneje ali celo šele leta 1961. Torej literarnozgodovinski raziskovalec še ni potešen.

Drugi odstavek na navedenem listu se glasi:

"Glede Klančevke primerjaj listek v Slovincu 1895, št. 98 in 100 z naslovom Hetmanov ljubljene. Iz 'Ukraj. dum' prev. E. J. (opisuje mater /in očeta/, ki je izgubila otroka, pa vzame na njegovo mesto najdenčka in se s tem potolaži.)"

Dolenec je najbrž smatral, da je ukrajinsko zgodbo Hetmanov ljubljene prevedel E. J. Janez Evangelist Krek. Ta zapis je najbrž nastal v sklopu priprav za komentirano izdajo nadaljnjih Krekovih spisov, ki pa jih Dolenec po 4. zvezku ni nadaljeval. Dolenec pač opozarja, da je pred več leti opazil v Slovincu podoben motiv, kot je v igri Ob vojski motiv Klančevke, neutolažljivo žalujoče za ljublenim možem, padlim v vojni, in za rano umrlim sinčkom.

Pregledal sem navedene številke Slovincu. Tam je pod zaglavjem Listek leta 1895 v številki s 30. IV. in v kasnejši številki objavljena zgodba brez navedbe avtorja: "Hetmanov ljubljene. Iz 'Ukrajinskih dum' prel. E. I.". Torej v časopisu ne piše E. J., temveč E. I. Vsebina je naslednja: Ukrajinskemu velmožu (hetmanu) in ženi Malgorati umre edinec. Oba sta zelo prizadeta. "Dete ljubljeno, otrok zgovoren in vesel, ki je vse oživljal, ni se več smejal in več ploskal z ročicami, ni več tešil hetmana in gospe s svojo živahnostjo ... prst črne zemlje je objela belo telesce." Ime mu je bilo Yčensky/Ičensky. Hetman se udeležuje vojnih dogodkov, a je neutolažljiv. Malgorata pa se tu in tam ukvarja z najdencem iz požgane vasi, ki je navadnega stanu. Mož odklanja ne le kmečke otroke, ampak sploh vse otroke. Končno najdenec Jurij

zaigra v mrzli veži na liro pesem, ki jo je bil некоč že igral Yčensky, potem pa igranje ponovi Malgorata. In zgodilo se je, da se je mrki hetman nasmehnil in celo poljubil kozaškega najdenca.

Kot vidimo, je ukrajinska zgodba zelo čustvena; v podobnem slogu je pisal Fran Ksaver Meško. V igri Ob vojski je snov razporejena dokaj drugače in obdelava je ne samo čustvena, ampak celo poudarjeno realistična. Podobnost pa seveda je.

Škofjeloški najdbi kličeta po nadaljnjem raziskovanju Krekove literarne zapuščine, po nadaljevanju velikega dela, ki ga je pričel Ivan Dolenec.

Krekov naslov igre Ob vojski je neroden. V selški gorenjščini menda pomeni: v vojski/v času vojske. Morda bi ga spremenili takole: Ko je vojna. Razlikovanje med besedama vojska in vojna je novodobno in ga ni nujno upoštevati. Podnaslov Igrokaz seveda spremenimo v Igra ali pa Drama. Lahko tudi: Drama v štirih dejanjih. Oznaka slika pristoji le drugemu delu igre.

Leta 2014 je izšla knjiga, v kateri je Krekova igra Ob vojski ponatisnjena. Celotni naslov te knjige je: Prva svetovna vojna v slovenskem leposlovju. Vojaški, družine, begunci. Zbirka dramskih del na temo prve svetovne vojne. To knjigo je pripravila Marjeta Žebovec, Smlednik, 2014, Tisk Pleško, samozaložba. "Upam, da bodo igre naše navdušenje igralcev ..." Knjiga ne vsebuje nobenih bibliografskih podatkov. Vsebuje deset dramskih besedil, in sicer: Silvin Sardenko: Solza miru, Angelo Cerkvienik: Kdo je kriv?, Ferdo Kozak: Dialog v zaledju, Fran Lipah: Gospod poročnik, Andrej Pavlica: Dva prstana, France Bevk: V kaverni, Janez Evangelist Krek: Ob vojski, Fran Lipah: Dopust, Makso Šnuderl: Pravljica o rajski ptici, Janez Jalen: Nevesta.

Ponatis Krekovega besedila v tej izdaji je dober. Pojavljajo se malenkostne jezikovne spremembe. Nekaj pesemskih besedil je ponatisnjenih v nepesemski obliki in brez označitve vrstic. Končna opomba je izpuščena. Pomembno je, da deli besedila, ki so v izdaji leta 1917 natisnjeni z manjšimi črkami, češ da jih je mogoče pri uprizoritvi izpustiti, v tej izdaji niso označeni.

Knjiga, ki jo je uredila Marjeta Žebovec, omogoča primerjave. Ocenjujem, da je Krekova igra med vsemi desetimi ena najboljših oziroma najboljša.

V Zbirki Zgodovinskega časopisa je leta 2001 Ivan Vogrič izdal zanimivo razpravo Slovenski književniki in 1. svetovna vojna. V njej izčrpno obravnava protivojno in hočeš nočeš protiaustrijsko tendenco v številnih slovenskih literarnih proizvodih tega časa, od bolj pomembnih, kot sta bila Ivan Cankar in Fran Maselj Podlimbarski, do bolj obrobni. Upošteva zapletene politične, psihološke in tudi estetske vidike. V manjši meri upošteva neslovensko, evropsko književnost. Janeza Evangelista Kreka omenja na dveh mestih, vendar ne njegove literature, kot da nič ne ve za dramo Ob vojski. Mislim, da moja pričujoča razprava v tem oziru dopolnjuje Vogričevo.

Janez Evangelist Krek: Ob vojski. Igrokaz v 4 slikah

Avtor po eni strani določa, da je kraj dogajanja splošen: "Vsaktera slovenska vas", po drugi strani pa ga v besedilu določno imenuje: "Šentjanž na Dolenjskem s svojo bližnjo in daljno okolico". Ko pravi, da je čas dogajanja "Vsak majnik te strašne morije", to je prve svetovne vojne, je možno, da misli na kateri koli mesec v letu.

Prva in zadnja ter četrta slika se dogajajo ob kapelici ali znamenju na jasi v gozdu blizu Šentjanža. V obeh je verska procesija. Tako se igra lepo zaokrožuje in duhovno ukorenini.

Nastopijo tri dekleta, ki krasijo znamenje z rožami. Pridružuje se jim beračica Maruša (kasneje izvemo za priimek: Maruša Ocepek), ki je invalidna, ima suho roko in se opira na palico, je pa razsodna duhovna voditeljica; uživa določeno avtoriteto. Celotna igra je ženska igra; dve moški osebi, dva brata vojaka, nastopata samo v sanjah.

Ženskam se mudi, da bi bile pravočasno gotove, a jih moti sovaščanka Reza (kasneje se enkrat imenuje Anžetova Reza), ki je nemara tudi beraškega stanu in se ni sposobna sama preživljati.

Njena značilnost je, da: "klepetas in cel svet mažeš s svojim umazanim govorjenjem", kot jo grajajo. Sebe ima za edinega pobožnega človeka, drugi so ji sumljivi. Vedno je v sporu s sovaščankami in jih iz oči v oči spretno obrekuje, sebe pa svetohlinsko povzdiguje. Reza je negativni značaj, je pa tudi vaški original, ki poživilja dogajanje in umetniku služi za slikovito prikazovanje življenja, ki nikakor ni

srečno in uravnovešeno.

Reza pripoveduje, kako sta se dajali z neko Gričarjevo Katro, vendar to za igro ni pomembno, pač pa bo v igri postalo pomembno njeno opravljanje "trdovratne nevernice s Klanca", ki da je "luteraj-narka, bogotajka, peklensko seme ...". Ko se dekleta končno iznebijo zoprne Reze, se na Marušin predlog vzdržijo, da bi jo še grajale, ampak spregovorijo

Pet knjižnih izdaj dramatike dokazuje, da ji je Krek posvečal veliko pozornost.

o trpljenju, ki ga povzroča vojna tako vojakom na frontah kot osamelim garaškim materam in ženam.

Pritrjujeta jim novi osebi, to sta Mati (kasneje je imenovana Krovčeva mati), ki ima v vojni dva sinova, za katera je slišala od drugih, da sta ujetnika, ter Žena, ki ima pet otrok, mož pa je v vojni. Žena kasneje ne nastopa več. Dekleta se pogovarjajo, kako vojna vpliva na odrasle in kako na otroke. Mnenje Maruše, da odrasli prebolijo izgube in se jim rane zacelijo, dopolni Tretje dekle, ki opozarja na Klančevko, ki ji je mož padel v začetnih bojih v Galiciji, nekaj mesecev kasneje pa ji je umrl fantek; čas mineva, a Klančevka trpi vedno huje: "Žalost jo je domala ubila in spravila na rob obupa." Maruša ne bi menjala svojega beraštva z bogato nesrečno Klančevko.

Približa se procesija in sliši se petje. Prosijo Marijo in Boga za tolažbo in skorajšnji mir. Pojoč molijo za žene vojakov, za matere vojakov, za brate in sestre vojakov, za trpeče vojake, za tiste, ki so že padli, za sirotne otroke.

Na koncu prve slike so dodane pesmi, ki naj se pojejo, "če se prireditev vrši za begunce". Begunci se tolažijo, da je bila tudi sveta Marija begunka. Izražajo domotožno hrepenenje po zeleni Soči, po Krasu, po Goriških brdih (soška fronta).

Druga slika se dogaja v naslednji noči. Nastopa Mati (Krovčeva) z molekom. Ni scene, toda prikazujejo se njene sanje. V dveh delih, vmes je kratek Materin samogovor.

Najprej vidi sina, ki je "Laški ujetnik". Sedi sam pri oknu. Ni povedano, ali je v zaporu. Nagovarja "zvezdice zlate". V čustvenih pesmicah objokuje svoje jetništvo in predvsem hrepeni po domu: "Zdaj šele čutim, kaj sem izgubil, / vate sem zdaj šele ves se zaljubil." Potem nagovarja lastovke, ki jih pomlad vabi domov. Med umetnimi vojakovimi pesmimi naj bi se pele znane slovenske domoljubne pesmi. Ujetnik si predstavlja mamo, sestrice, delo na polju. Pozdravlja svoje dekline in jo prosi, naj mu bo zvesta. Na koncu si predstavlja, kako bo veselo, ko bo vojne konec.

Sledi sanjski privid, v katerem nastopa drugi sin, ki tudi ni imenovan. Ta je ujetnik v Rusiji. Prikazuje se v družbi z "Rusko materjo". Iz njunega pogovora

izvemo, da je bil bolan, da zdaj okleva in mu Ruska mati streže, "kakor bi bil vaš". Rusko mater skrbi, kako pa je z njenimi tremi sinovi: Fedor, Vasil, Pavelček, ki so tudi vojaki in zdaj ujetniki. Ali jim bo Bog "naklonil kako dobro srce". Ujetnik poje o svojem čudovitem domu in o delovni, pobožni materi. Ruska mati želi, da bi popolnoma ozdravel; pomagal ji bo obdelovati polje. Ujetnik toži: "Vojsko nosim v svojem srcu," in vznemirjajo ga strašna vojna doživetja. Spominja se ljubih domačih krajev, posejanih s cerkvicami: Šentjanž, Leskovec, Kum, dolina Mirne. Spominja se zadnjega slovesa od matere. Ruska mati tolaži njegovo razbolelost s pripovedjo o Jezusovi smrti in vstajenju. Pomlad bo, vstajenje bo, mir bo. "Hristos voskrese, voistino voskrese." (Kristus je vstal, zares je vstal.)

Na koncu druge slike se Mati zahvaljuje Mariji za oboje sanje.

Tretja slika je v sobi pri Klančevki. Hiša je imovita. Klančevka je še mlada. Pred sabo na mizi ima fotografije pokojnega moža, čigar ime ostane neznano, ter oblekice in igrače pokojnega sinčka, ki je bil Janko. Klančevka tako rekoč pestuje neutolažljivo bolelost svojih izgub.

Dejanje prične postarna dekla Agata, ki v hiši služi že trideset let in je prišla, ko se je Klančevka rodila. Agata je z gospodarico v sporu. Agati se smili živina. Nujno je zaposliti hlapca, a fantov zaradi vojne ni. Klančevka se ne meni za gospodarstvo in ji je vseeno, če vse propade. Agatine skrbi in tolažba so ji odveč. Agata ji svetuje, naj se vda v Božjo voljo. "Kaj me brigajo tvoje čenče in litanije! ... Kletvina je moja tolažba." Najrajši bi se ubila. Ogleduje sliko moža, ki ga je v Galiciji raztrgala granata. Klančevka je takrat do onemoglosti molila, a čez nekaj mesecev ji je umrl fantek. Zdaj kolne in želi, da bi bili vsi ljudje nesrečni. Pred sabo ima odejico; spominja se, kako jo je pletla in kako ljubeznivo je njene priprave na rojstvo otroka spremljal mož. Agata: "Slišala sem od modrih ljudi, da rane, ki si jih človek ni sam kriv, Bog celi, in nazadnje se vse prav izteče."

Ko se Klančevka še bolj raztogi nad Agato, se ta odloči, da bo hišo zapustila. Klančevka ji noče

dati roke. Potem v samogovoru miluje moža in kliče propad. Zdi se ji, da moževa duša "plava tu krog mene", predstavlja si, kako je ljubkoval sinka, kako se je poslavljaj in kakšen je bil otroček. "Morda sta skupaj in oba gledata na revno, nesrečno mamico in molita, da ji ne poči srce in se ji ne zblodi glava. Gotovo, gotovo! Drugače bi mi ne bilo zdaj tako lahno v srcu, tako svetlo v duši." Torej Klančevka ne samo obupuje, tudi neizmerno žaluje.

Tedaj vstopi beračica Maruša. "Samo za kaj majhnega vas jaz nisem hotela nikoli nadlegovati." Maruša se pohvali, da ji je v primerjavi z drugimi kar dobro, Klančevka bi pa zamenjala svoje življenje z Marušinim.

Nato Maruša zahteva, naj Klančevka sprejme v hišo "tri angelčke", to je tri deklice sirotice. Včeraj so pokopali njihovo mater – Jelenko, doma iz bližnjega "Karmela" (Krmelj). Mož je bil rudar, preveč je pil, vladala je huda revščina, Jelenka je propadala. Potem je oče vojak padel "nekje na Krasu". Dobivala je majhno podporo. Maruša je bila pri tej družini, ko je mati umirala. Deklice je za nekaj dni vzela k sebi sosedu, a treba jim je poiskati dom. Ko je sinoči Maruša molila pri kapelici, "ste mi prišli vi na misel, in skrb mi je odlegla ... Zdelo se mi je, da vidim vašega sinka, vašega ljubega angelčka, in mi je kazal gori na vaš griček, češ namesto mene naj dobi moja mama kar tri naenkrat."

Klančevka se mehča. Maruša: "Vojska je huda reč: razbija, mori, seje sovraštvo. Zato jo je treba popravljati z ljubeznijo." Klančevka se odloči, da se mora Agata vrniti. Z njo je Maruša že govorila spotoma. Maruša prosi za lepe rože lončnice za v Marijino kapelico. Pove, kako je sveta Marija potolažila tudi Krovčevo mater: poslala ji je lepe sanje o sinovih vojakihi, in jutraj je dobila pošto, da sta res živa, v ujetništvu. Zdaj je tako vesela, da je Marušo klicala z njive, naj pride po živež.

Klančevka želi, naj ji Maruša čim prej pripelje sirotne deklice. Maruša: "Tiste rože, ki so danes v vašem srcu pognale, ne bodo zvenele nikoli."

V četrti sliki se še istega dne Maruša s tremi sirotnimi deklicami na poti k "novi mami" na Klancu prib-

ližuje znamenju v gozdu. Deklice so zdaj imenovane: Ančka že hodi v šolo, Ivanka in Marica pa še ne.

Deklice se odkrito pogovarjajo, kaj želijo dobiti od nove mame. Nato Maruša sprašuje, kaj bodo mami odgovarjale, kar jih bo vprašala: Kje so tvoja mama? Ali si kaj pridna? Česa si se že naučila v šoli? Ančka je posebno zgovorna; pove tudi to, da je šla "sama iskat v pisarno pet kil moke". Nato deklice poklanjajo "Mamki Božji" šopke spomladanskih cvetic, pri čemer vsaka pove pesmico. Na primer: "Novo mamo našo blagoslovi." Pesmici najmlajših dveh sta zelo preprosti.

Tedaj izza kapelice stopi Klančevka. Tudi ona se je z druge strani napotila proti znamenju, prinašajoč rože lončnice, a ko je videla, da prihaja Maruša z deklicami, se je skrila. "Moji angelčki ste in pri meni ostanete." Klančevka pove, da se je Agata že vrnila. Zahteva, naj se k nji za stalno preseli tudi Maruša. Ta se brani in predlaga, naj sprejme kakšno begunsko družino. Končno se Maruša vda; odvrže beraški koš, a palico ohrani.

Ko se še rokujejo in poljubijo, pride Reza. Zgrajša se, češ da se na svetem kraju obnašajo neprimereno. Maruša da se "vlači z nevernicami po grmeh in blagoslovljena znamenja kazakrira". Ta beseda ji je posebno všeč. Reza pravi Maruši: "Izgubljene, že hudo bccem izročene babnice sem vodiš." Reza napade tudi Klančevko. Brani jo Ančka. Sama Klančevka pa Rezi ne vrača milo za drago, marveč jo povabi, naj pride jutri po koš krompirja. "Pa greva sami v zgornjo hišo, in tam te poslušam, če hočeš celi dve uri." Nakazano je torej, da se bo Reza morebiti nekoliko popravila. Klančevka globoko razumeva Rezino zlovoljnost, saj je nekaj podobnega izkusila sama.

Ko Reza odide, Klančevka pravi, da živimo pač na zemlji in ne v raju. Stvarno načrtuje prihodnje življenje: "Včasih poletimo v nebasa in obiščemo Bogka in Mamko Božjo in angelčke in vse, ki jih imamo tam; potlej pa zopet na zemljo delat in trpet."

Nato pride še Mati (Krovčeva), ki se razveseli Klančevke. Obe sta bili danes potolaženi. Tedaj se iz vasi zasliši petje bližajoče se procesije. Vsi pojejo.

Možno bi bilo, da bi se tretja in četrta slika ne do-

gajali tako hitro za prvo in drugo sliko, namreč že naslednji dan, marveč bi preteklo nekaj dni ali pa en mesec.

Iztek Krekovega življenja. Prijatelj v Šentjanžu. Labodji spev

Kratek življenjepis Janeza Evangelista Kreka

Znamenit je značajske opis, da se je po "Krekovih žilah pretakala energična gorenjska in šegava ribniška kri".

Rodil se je 27. novembra 1865 pri Svetem Gregorju nad Sodražico. Tukaj je oče Valentin, ki je bil doma v Selcih pri Škofji Loki, služboval kot učitelj. Mati je bila doma v Sodražici in se je pisala Štupica. Že leta 1969 je bil oče premeščen v Komendo pri Kamniku, kjer je leta 1875 umrl. Nato se je mati z

Glavni oltar v cerkvi svetega Petra v Selcih nad Škofjo Loko, kjer je domačin Krek preizkušal učinkovanje svojih družbenih nazorov.

družino (šest otrok, Janez je bil prvorojenec) prese-
lila v Selca, kjer je podedovala hišo. Imela je trgo-
nico, poznana je bila po svoji veliki dobroti in
za brezdomce. Gimnazijsko šolanje je Janez v po-
manjkanju, a izredno nadarjen, opravil v Ljubljani.
Novo mašo je imel leta 1888 na Brezjah. Škof Missia
ga je poslal na nadaljnji bogoslovni študij na Dunaj.
Janez je ta čas vsestransko izkoristil, tudi za študij
sociologije in za spoznavanje Slovanov in slovan-
skih jezikov. Že leta 1892 je doktoriral, in sicer z
disertacijo *De caractere et spiritu s. Pauli apostoli*
(O značaju in duhovnosti apostola Pavla). Kmalu
je postal predavatelj na ljubljanskem bogoslovju,
zraven je pisateljaval in bil socialni organizator. Po-
našal se je z doktoratom, a deloval je kot razborit
politik in časnikar, kar je bilo za duhovnika nena-
vadno. Bil je somišljenik socialnih demokratov, a
utemeljeval krščanski socializem. Veliko književno
delo je opravil z izdajanjem svetopisemskih zgodb
pri Mohorjevi družbi. To je bila doba papeževanja
Leona XIII. in škofovanja Jurija Strossmayerja in
Antona B. Jegliča. Leta 1897 je bil prvič izvoljen v
avstrijski parlament, potem pa spet čez deset let.
Vrsto let je bil deželni poslanec za Kranjsko v Lju-
bljani. Bil je velik govornik, karizmatičen in vpliven
voditelj, izrazit demokrat, imel je nešteto shodov
in nastopov in pogovorov, drzno in pogumno si je
prizadeval za napredek kmečkega in delavskega go-
spodarstva in za socialno pravičnost. Umrli je, ko bi
ga Slovenci najbolj potrebovali. Dosegel je soglasje
v avstro-ogrskem parlamentu zastopanih Sloven-
cev, Hrvatov in Srbov za ustanovitev Jugoslavije.
Izgoreval je tudi za jugoslovanske brate. V zadnjih
letih je deloval skupaj z dr. Antonom Korošcem, ki
je postal njegov naslednik. Imel je zanimanje in dar
za besedno umetnost in je veliko pisateljaval. Mati
mu je umrla leta 1903; Janez je bil vseskozi navezan
na Selca in na hribovje nad Selško dolino. Planinska
koča na Ratitovcu se imenuje po Kreku.

Življenjepisec Janeza E. Kreka profesor Ivan Do-
lenec, ki je bil doma na Škofjeloškem, leta 1919 po-
roča: "Kdor je videl Krekovo zadnjo igro *Ob vojski*,
mu je gotovo ostala v spominu podoba beračice

Maruše, vdane v Božjo voljo brez najmanjše neza-
dovoljnosti, dovtipne, pobožne in socialno misleče."
Nato obnavlja motiviko te igre; pravi na primer, da
se Klančevka "vda divji žalosti".

Dolenčeve besede "Kdor je videl Krekovo zadnjo
igro ..." kažejo, da je bila igra *Ob vojski* uprizorje-
na. Najbrž že v času vojne. Kje bi uprizoritev lahko
bila? Pregledal sem časopis *Slovenec* in v njem našel
nekaj skopih podatkov o uprizoritvah: 1. Dne 8. IX.
1918 je bila igra uprizorjena na Homcu pri Mengšu,
pred igro je govoril poslanec Jože Gostinčar; bila je
tudi "mirovna pobožnost", zborovanje pa je oblast
prepovedala. Dne 22. IX. so na Homcu to "lepo
Krekovo igro" ponovili. 2. Dne 22. IX. 1918 je bila
uprizorjena na tatarskem gradu (Boštanj) pri Sevnici,
in sicer je "ob obletnici Krekove smrti" gostovalo izo-
braževalno društvo iz Šentjanža, govoril je "šentjan-
ški župnik Bajc". Na sporedu so bile še druge točke
in prireditve je "izborna izpadla". Sklepamo, da je
bila igra uprizorjena v samem Šentjanžu. A danda-
nes o tem ne vedo nič, kot mi je zatrdil sedanji žup-
nik v Šentjanžu gospod Janez Cevc. 3. Za dne 27. X.
je bila igra v okviru širše prireditve napovedana v
Idriji in v sporočilu je rečeno, da je "že zadnjič tako
zelo ugajala".

Ugotavljam, da niti knjižni izid Krekove igre niti
uprizoritve v burnih dneh ob koncu svetovne
vojne niso vzbujali posebnega zanimanja. Zdaj ni
bila več aktualna, zdaj je prevladovalo ustanavlja-
nje Jugoslavije. V Selcih, kjer je bil Krek tako rekoč
doma, Krekova igra ni bila uprizorjena. Kot idejni
vodja ljudskoprosvetnega in posebej gledališkega
udejstvovanja je v tem času nastopal pisatelj Fran S.
Finžgar; on bi mogel biti prireditelj besedila.

Iz podatkov v sami igri izhaja, da je bila namenje-
na za uprizoritev v Šentjanžu. Seveda postavljenost
Krekove igre v določeno, to je v šentjanško okolje,
ne pomeni, da je ne bi bilo možno uprizoriti kjer
koli na Slovenskem. Povsod se je, tako kot prikazuje
Krek, poleg kmečke proizvodnje uveljavljalo že de-
lavsko življenje, proizvodnja v rudnikih in tvornicah.
Gospodarstvo je hitro napredovalo. Zlasti pa je
prva svetovna vojna povsod pobirala strašen krvni

davek ter sirotila slovenske družine.

Da bi bil Krekovo igro priredil za tisk ali pa režiral profesor Ivan Dolenec, je skoraj nemogoče. V svoji knjigi *Moja rast* pripoveduje, kako zelo je bil takrat zaposlen. Konec julija 1917 je prejel Krekovo pisno vabilo, naj pride na Dunaj v službo stenografa za slovenščino in srbohrvaščino v parlamentu. Tja je lahko odšel šele po Krekovi smrti.

Kdaj je igro *Ob vojski* Krek napisal? Umrl je 8. oktobra 1917 v Šentjanžu. Ali to, da se godi maja meseca, pomeni, da jo je napisal v maju 1917 oziroma pred tem? V drugi sliki ujetnik nagovarja lastovico, ki bo odletela zdaj spomladi v domovino; Ruski ujetnik se pripravlja na spomladansko poljsko delo; slika se zaključuje z veliko nočjo oziroma brž po veliki noči. Da jo je napisal v maju 1917, je vendar negotovo. V igri pravi Žena, mati petih otrok, da ima moža že 20 mesecev na fronti. Če štejem od oktobra 1917, je to februar 1916; če pa štejem od maja, je to oktober 1915.

Še en podroben podatek je v igri, ko Maruša pravi, da je Klančevki padel mož v prvih bojih v Galiciji in da "mineva že četrto leto". To pomeni, da bi se igra, če postavim, da je mož padel avgusta 1914, dogajala avgusta 1918 oziroma nekaj mesecev prej.

Možno je, da tega podatka v besedilo ni vstavil Krek, ampak nekdo, ki je hotel igro aktualizirati zaradi njene uprizoritve približno v zadnjih mesecih svetovne vojne.

Poglejmo, kaj poročajo življenjepisci in časopisi o zadnjih mesecih (tednih, dnevih) Krekovega življenja. Krek je bolehal vsaj od leta 1913. Ni več mogel pešati na Prtovc nad Selci. Zahajal je k sošolcu župniku Pfajfarju v Dražgošah in k župniku Slaku na Brdu pri Lukovici. Potoval se je zdraviti v kopališče Podjebgrad na Češkem. Med vojno je bil ravnatelj Gospodarske zveze v Ljubljani in je skrbel za živčje na Kranjskem. Potem ko državni zbor na Dunaju med vojno ni zasedal, je bil ponovno sklican konec maja 1917 in takrat je bil poslanec Krek na Dunaju. 30. maja sta Krek in Korošec v imenu Jugoslovanskega kluba vložila znamenito majniško deklaracijo, ki so jo potem podpisovali po Sloveniji. Veliko se je posvetoval s hrvaškimi in srbskimi somišljeniki. Junija je parlament ustanovil komisije, ki naj bi preiskale zlorabe avstrijskih oblasti na Slovenskem na začetku vojne proti političnim nasprotnikom. Krek je ostal na Dunaju vsaj do konca julija 1917, ko je državni zbor odšel na počitnice. Znano je, da je še avgusta 1917 skupaj s Korošcem potoval v Prago in se vrnil

"Smrt je postala tudi za otroke nekaj vsakdanjega".

na Dunaj. Takrat datira njegova znamenita izjava-oporoka: "Vi vsi, ki ste seme izkrvavelega naroda, mislite le eno: kako boste združeni vse svoje moči, vse svoje zmožnosti, vso svojo ljubezen in vse svoje srce posvečali naši jugoslovanski državi, za njen procvit, kulturo in blagostanje." (poročilo Alojzija Resa).

Dolenec poroča, da je Krek 28. VI. 1917 pisal z Dunaja prijatelju Ludviku Bajcu, župniku v Šentjanžu. Pismo da je zaključil takole: "Utegnem prav nič ne. Od zore do mraka delam. Resnica in delo nas bosta osvobodila. Morda se kmalu uveriš, da je moja taktika, četudi konjsko težka, bila in je še prava. V pravcu sporazuma, ki je neizrekljivega pomena za skupno in prav posebno za našo stvar, gremo dalje. Zaupanja imam širom naše domovine." V zadnjih letih je Kreka prizadevala ljubezenska aferi, ki so mu jo napravili neka nerazsodna ženska in politični nasprotniki.

Fran Šuklje poroča leta 1925/26 v reviji Čas: "Proti koncu julija 1917 je bilo, ko ga posetim v državni zbornici, v lokalu Jugoslovanskega kluba. Prišel sem se posloviti od prijatelja, ker sem drugi dan nameral s prevročega Dunaja na letovišče v Breitenfurtu. Pri tej priliki mi je tožil, da je tudi on sila potreben počitka, da je zdravje njegovo izčrpano, da se pa nadeja, zopet pridobiti nekdanjo moč v domovini, zlasti v idiličnem Šentjanžu pri župniku Bajcu. V navdušenih besedah je slavil milino te dolenjske pokrajine, pozivljajoč me, naj se tam zopet snideva." Iz teh besed sklepam, da je Krek pred smrtjo prišel v Šentjanž načrtno, ne pa slučajno, in da je bil tam že prej.

Krek je odšel na potovanje po hrvaških deželah agitirat za Jugoslavijo. Njegov sodelavec dr. Korošec pravi, da ga je, ko je sam odhajal na agitacijo v Sarajevo, Krek spremljal do Zagreba in takrat sta se videla zadnjič. Preden je Krek odšel na zadnje potovanje (agitiranje) po Dalmaciji, je nekaj dni bival pri sošolcu župniku Slaku na Brdu.

Krek se je vračal v Slovenijo po dolgi avtomobilski vožnji čez Liko v Split in nazaj. Hudo se je prehladil. Na poti verjetno z vlakom iz Zagreba je moral v Zidanem Mostu več ur čakati na mrazu in vetru.

Bolan in onemogel se je odločil poiskati si najbližje zavetje pri prijatelju župniku Ludviku Bajcu v Šentjanžu, kar je imel tako in tako v načrtu. Ali pa so ga tja napotili prijatelji. Torej so ga prepeljali iz Zidanega Mosta v Šentjanž. Tukaj je bival nad štirinajst dni. Ni znano, kolikokrat je bil Krek že prej v Šentjanžu.

Ludvik Bajc je bil kaplan v Selcih pri Škofji Loki od leta 1904 do 1907 in tukaj sta pač že sodelovala s Krekom. V Šentjanžu je bil župnik od leta 1911 do 1926. Iz razprave Bogdana Kolarja Nekateri značilnosti zgodovinskega utripa župnije Šentjanž (izšla je v knjigi Šentjanž 700 let, 1999), ki sicer omenja Kreka le mimogrede, povzemam, da je župnik Bajc dal postaviti novi glavni oltar v župnijski cerkvi, jo dal poslikati, da je zgradil društveno dvorano, da je zelo agitiral med prebivalci, naj se može ne izseljujejo v Ameriko, da je organiziral može in žene, moško in žensko mladino ter otroke in ustanavljal Marijine in druge družbe, kar je bilo v skladu s priporočili škofa Jegliča, da je ustanovil izobraževalno društvo, odsek Orla, pevski zbor, kmetijske tečaje, knjižnico, v času vojne karitativno deloval v podporo beguncem, skrbel za hranilnico, posojilnico in za razna društva in družbe. Skratka, župnik Bajc je bil dejavna osebnost, podoben samemu Kreku in spodbujan od njegovih nazorov.

Za raziskavo življenjskega ozadja igre je pomembno Kolarjevo poročilo: "Že v času prve svetovne vojne so v cerkvi Žalostne Matere Božje v Leskovcu /podružnica, skoraj uro hoda iz Šentjanža/ opravljali majniško pobožnost in vsako leto na začetku in koncu maja pripravili procesijo iz župnijske cerkve. Procesijo so organizirale članice dekliške Marijine družbe." V igri Ob vojski je Krek vzpostavil namesto cerkve kapelico ali znamenje Žalostne Matere Božje v bližini Šentjanža, vendar takšna kapelica v resnici ne obstaja, kot sem poizvedel.

Krek je bil v zadnjih štirinajstih dneh življenja precej slab, a zadnji dan boljši. Krog njega so bili sodelavci in tudi sestra Cilka. Časopis Slovenec je poročal: "Dr. Krek se je naravnost srečnega počutil v idilično krasni okolici Šentjanža, popisoval je lepoto tega venca vinskih dolenjskih gor. Vse tukaj

poje', je dejal dr. Pogačniku, 'griči pojo, polja pojo in ti dobri Dolenjci samo pojo. Kakor v mladih letih, tako bi pesmice zlagal v tej lepi naši zemlji.'" O Krekovih zadnjih dnevih piše tudi škof Anton B. Jeglič v svojem dnevniku. Krek je umrl 8. oktobra med deveto in deseto uro zvečer. Potem je bilo truplo prepeljano v Ljubljano in pogreb je bil 13. oktobra 1917.

18. avgusta 1918 so v Šentjanžu na smrtni hiši odkrili spominsko ploščo. Fran Šuklje poroča, da je bila to "impozantna spominska slavnost ... V oddaljeno slovensko vasico so prihтели ugledni zastopniki vseh slovanskih narodov tedanje Avstrije poklonit se spominu velikega parlamentarca in narodnega voditelja." Te slavnosti se je udeležil tudi Krekov politični nasprotnik pisatelj dr. Ivan Tavčar. Maševal je pisatelj Finžgar. Glavni slovenski politični stranki sta takrat složno delovali za ustanovitev Jugoslavije in ustanovljen je bil Narodni svet.

Verjetno je igra ali drama Ob vojski zadnje Krekovo ne le literarno, ampak socialno delo. Labodji

Slovenski krvni davek za propadlo Avstro-Ogrsko je znašal okrog 35.000 mrtvih. Na tem spomeniku, ki ga je ustvaril Ivan Jurkovič in stoji v Škofji Loki, je vklesanih 160 padlih. Zdi se, kot da je kipar upodobil Krekovo mlado vdovo Klančevko.

spev? Vanj je vtisnil globoka družbena spoznanja in slutnje ter jim dal primerno estetsko obliko. Ta drama je morda Krekova literarna oporoka in ima izjemno mesto v njegovem opusu.

Značaji, družbeno ozadje, slog

Igra Ob vojski je ljudska melodrama (to pomeni mehka drama). Označuje jo čustvenost ali ganljivost ali sentimentalizem, znan v dramatik tistega časa in posebej v Avstriji.

Igra je dobro zgrajena. Vsebina je razporejena v štiri slike ali dejanja in se stopnjuje od začetne epizodnosti (slikanja), iz katere se izlušči dramatični vrh (dogodek), ki se izteče v umiritev. Popolnoma epizodna je druga slika.

Prikazani so močni značaji, ki jih lahko poustvarijo samo izkušeni in inteligentni igralci oziroma igralk. Glavni značaj je Klančevka in poleg nje Reza. Obe sta tako rekoč negativni osebi. Medtem ko se Klančevka popolnoma izboljša, spreobrne, pa se Reza najbrž ne more in ne bo mogla izviti iz svoje kože. Reza učinkuje tudi kot slikovit ljudski original. Klančevka je kljub vernosti liberalka oziroma je njena vernost preslabotna, da bi ji pomagala premagovati osebni obup. Značaj beračice Maruše, ki je sposobna razborito pomagati ljudem in jih usmerjati, je voditeljski in junaški; tudi ta pozitivna oseba ni stereotipna, ampak presenetljiva.

Primer sentimentalnosti in ljudskih gledaliških sredstev so tri deklce sirotice, njihovo skoraj ornamentalno skupinsko nastopanje. Verjetno so povzete iz ljudskega pesništva. Vendar je Krekova otroška psihologija poglobljena in zanimiva, nikakor površna. Ti otroci so ne le ganljivi, ampak imajo svoje različne stvarne življenjske interese.

Iz drame lahko izluščimo misel, da ni prvenstvena zunanja pobožnost, pomembnejše je organizirano delovanje, ki vključuje pomoč potrebnim. Obstajata dva tipa pobožnosti. Zavrača se Rezino svetohlinstvo, lažna pobožnost. Ta ima svoje življenjske vzroke, a psihološka vzročnost Rezine miselnosti in njenega rav-

nanja je samo nakazana. Skratka, Krek se izkazuje kot spreten in dober dramatik z veliko estetsko močjo.

V igro so vključene številne pesmi, kar prispeva k čustvenosti. Veliko jih deklamirata fanta. Fantje niso možato ostri, ampak so čustveni, domotožno razpoloženi, mehki, kar je sploh značilnost Krekove dramatike. Morda je pesemskih besedil preveč. Vendar Krek spretno prikazuje oba fanta samo v sanjskih prizorih. Fanta ujetnika sta edini moški osebi v celi igri. Igra je popolnoma ženska; tako imata nežnost in čustvenost dodatno osnovo. Vendar so Krekove ženske v precejšnji meri možato odločne.

Igro označuje ljudska pobožnost: procesija je na

začetku in na koncu, torej se ornamentalno ponovi. Podano je pretehtano razmerje med pobožnostjo in življenjskostjo. Kot je v igri povedano, je ljudska pobožnost v vojnem času pomagala ženskam prebolevati odsotnost in pogosto smrt dragih in jim lajšala težke delovne napore.

V ozadju igre je seveda garaško življenje kmečkega prebivalstva, ko še ni bilo strojev in nafte. Garaško delo morajo opravljati ženske, ker so moški na vojski. Podobno, kot so včasih odhajali v Ameriko, zdaj odhajajo v vojno. To, da v igri nastopajo le ženske, je usklajeno s tem, da je bilo mnogo moških odsotnih, v vojni. Sicer pa so bile v tedanji ljudski

Avstrijski vojaki na pohodu v rusko ujetništvo. Vojakom je bilo dovoljeno sporočiti samo, da si živ (iz zbirke Cirila Prestorja, SAZU). Fotografije so prevzete iz knjige "Oblaki so rdeči" (2004).

dramatiki pogoste popolnoma ženske in popolnoma moške igre.

Krek je poleg kmetstva, ki prevladuje v Šentjanžu, vnesel tudi delavski motiv, in sicer so Jelenovi s tremi siroticami rudarska delavska družina, ki živi v bližnjem Krmelju ("Karmel"). Torej sta prisotna kmetijski Šentjanž in delavski Krmelj. Krek je bil glasnik ne le kmetstva, ampak tudi proletariata, ki ga je bilo treba organizirati. Krek je poznal in urenil teorijo socializma.

Nakazano je tudi šolsko življenje, in sicer preko male šolarke Ančke. Torej slovenske pokrajine in življenja ne obvladujejo le cerkev, kmetstvo in delavstvo, ampak tudi inteligenca, vsaj šolska inteligenca s svojim pomembnim vplivom.

Kar se tiče beraštva, je treba reči, da beračica ni samo Maruša, ampak je prikrita občinska vzdrževanka pač tudi Reza, le da se ta ne pojavlja s košem, ampak je način njenega beraškega postopanja drugačen. Medtem ko je Maruša glasnica socialnega družbenega partnerstva, pa je Reza glasnica razprtije, kritikarstva in samozvane vsiljive negativne pobožnosti. Z izzivalnostjo in bojevitostjo skuša doseči zase korist. Morda Reza predstavlja tako imenovani lumpenproletariat. Morda je v Rezi Krek izrazil značaj zloglasne ženske, dunajske javne delavke, ki se je zaljubila vanj, ga zasledovala in ga od leta 1913 naprej javno v liberalnem tisku obtoževala ljubezenskega nasilja in ga sramotila, kar je seveda močno vplivalo na celotno Krekovo delovanje v tem času. Z literarnoslogovnega stališča je z Rezo zastopan naturalizem, to je strahotno nekulturno dogajanje na slovenskem podeželju. V prozi je naturalistično dogajanje do skrajnosti predstavljeno v Krekovi zgodbi Trapec.

Zanimivo je, da glasnik sodobne socialne družbenosti ni kakšen intelektualc, kakšen moški junak, tudi ne duhovnik, ampak beračica Maruša, ki je v cerkvi tako imenovani laik. Maruša je neinstitucionalna socialna delavka, ne delujoča po službeni dolžnosti, ampak iz notranjih osebnih pobud. Najbrž je to v skladu z najgloblji bistvom Krekove osebnosti. Njegova dejavnost ni izhajala toliko iz

nazorov, čeprav je tudi veliko študiral, ampak predvsem iz globinskega osebnostnega bistva, določene ga med drugim z življenjskim položajem Krekove matere. Krek si ni prizadeval, da bi postal politični voditelj, in ni bil praktičen, uspešen, stremeč in ambiciozen, ampak je bil gandijevski tip, filozofsko živeč človek, ljudski tribun. Beračica Maruša je v določeni meri Krekov avtoportret.

Če preudarim Krekovo igro s stališča odnosa med kapitalom in socialnostjo, lahko rečem, da z likom Maruše prevladuje socialna stran. Vendar pa je pomembno, da je Klančevka bogata ali imovita, tako da pri njej ni zastopana samo duhovna plat, temveč tudi materialna ali denarna ali kapitalistična. Upoštevati je mogoče, da bo državno podporo, ki jo dobivajo Jelenove sirotice zaradi v vojni padlega očeta, odslej dobivala v njihovem imenu Klančevka in se bo z njo lahko materialno nekoliko okoristila. Torej je igra tudi v družbeno-gospodarskem oziru uravnotežena.

Ko iščem Krekove literarne povezave, se mi dozdeva, da je v podobnem slogu in idejnosti ustvarjal njegov sodobnik Fran Ksaver Meško. A ni znano, da bi se Krek in Meško kaj povezovala. Tudi Meško temelji na sentimentalizmu. V romanu Na Poljani tudi on prikazuje socialno delovanje, vendar ga ne izvršujejo neki laiki, kot je pri Kreku, ampak naravnost duhovnik. Najbrž je značilno, da Krek v igri Ob vojski ne omenja, da bi začetno in končno procesijo vodil duhovnik, ampak mu zadošča ljudstvo, samodejna ljudska pobožnost. Da je tako sposobna in pozitivno socialno dejavna neka beračica, je gotovo izjemno.

Pomislimo tudi, da je bil Krekov sodobnik veliki pisatelj Ivan Cankar. Tudi ta se ne ogiba čustvenosti. Je pa Cankar seveda literarno veliko bolj evropsko razgledan in napreden in profesionalen. Kot je znano, je na Cankarja vplivala poleg drugih literarnih smeri dekadenca.

Krek ostaja trdno na ravni ljudske umetnosti in krščanske etike. Znano je, da je Cankar cenil Kreka in pisal o njem, medtem ko za Kreka ni znano, da bi iskal stike s Cankarjem.

Posebno pozornost je Cankar v svoji socialno usmerjeni književnosti posvečal motiviki, ki izhaja iz takratne socialne ureditve v državi. Občina in županstvo sta morala skrbeti za brezdomce in obubožance, ki se sami niso mogli preživljati, glede na to, kje so se rodili. Čeprav je ta ureditev bila sorazmerno skrbna in napredna, je Cankar do nje kritičen. Tako motiviko vključuje tudi Krek, pri čemer daje prednost individualnim človečanskim rešitvam pred birokratskimi državnimi postopki. Vendar ceni tudi te; omenja državne vojne socialne podpore bodisi v denarju bodisi v živežu. Končno sta beraški Maruša in Reza nekakšni državni oskrbovanki.

Pri branju Krekovih pesemskih besedil se mi poraja občutek, da se je zgledoval pri ukrajinski (tudi beloruski) ljudski poeziji. Saj je znano, kako je poznal in cenil Tarasa Ševčenka in kako je mlade slovenske literate navduševal za vzhodnoslovansko ljudsko pesništvo. V njem se pojavlja sentimentalni motiv otroških sirotic. Značilna stilistična prvina je

pogosta raba pomanjševalnic. Torej korenini Krekova ganljivost in čustvenost znabiti bolj v ukrajinskem ljudskem pesništvu kot v kakšnem avstrijsko-nemškem sentimentalizmu.

Zdi se, kot da v Krekovi igri *Ob vojski* ni nobene vsebine o mednarodnih zadevah. Gotovo ni ničesar o tedaj zelo aktualni zadevi – o ustanavljanju Jugoslavije. Toda treba je upoštevati, da je tematika celotne igre vojna, kar poudarja tudi naslov – vojna pa je bila velika mednarodna zadeva. Treba je bilo delati na tem, da se obsodi, ustavi in v bodoče prepreči takšna "morijska", kot je bila prva svetovna vojna. Krekova igra je do neke mere protimilitaristična. V že omenjenem oglasu je Krekova previdnost izražena takole: "V miroljubnem igrokazu v štirih slikah je izlil naš Evangelist bol, ki jo je začutil ob spoznanju, kako strašne rane zadaja vojna našemu narodu."

Medtem ko slovenskega ujetnika v Italiji Krek prikaže, ne da bi vključil domače italijansko okolje in ne nastopa kakšna italijanska oseba, je slovenski

V Šentjanžu pri Krmelju nad dolino Mirne je Krek postavil dogajanje svoje zadnje igre in tja je prišel umret.

ujetnik v Rusiji prikazan drugače. Nastopa v prijateljskem dialogu z Rusko materjo. Kljub avstro-ogrskega protislovanskega policijskega pritisku, ki pa je proti koncu vojne popuščal, je Krek vzpostavil kot posebno osebo Rusko mater iz sovražnega tabora. Do izraza prihaja znana Krekova slovanska zavzetost, podobna kot pri liberalcu Ivanu Hribarju. Pred političnim preganjanjem je Kreka nemara varovala poslanska imuniteta. Navezanost Čehov na Rusijo je bila nalezljiva. Krek sicer ne prikazuje nobene slovanske politične ideologije, ampak ostaja strogo na področju človečanskih odnosov. Torej je mednarodnost v Krekovi igri vendarle prisotna.

Na poseben način je izražena slovenska narodna zavest. Izraženi sta milina in lepota določenega slovenskega kraja, hkrati pa sta posplošeni na celotno slovenstvo. Tudi kar se tiče slovenstva, Krek v tej igri ni političen, ampak izpoveduje splošno človeško domovinsko ljubezen. Ni je hotel opremiti s politiko, ostaja na čustveni literarni ravni. Pomislimo pa, kako zapletena in pomembna je bila političnost na primer zaradi napada Italije na Avstro-Ogrsko, kar je bil hkrati napad na slovenske narodne pozicije.

Kot že rečeno, igra *Ob vojski* vsebuje izrazite značaje in je značajska drama. Omogoča velike ustvaritve igralcem oziroma igralkam. Igra je izjemno psihološko poglobljena. Kako scensko učinkovito je upodobljena Klančevka z moževimi fotografijami in z otroškimi oblačili na mizi! Najbrž je takšno značajsko utemeljenost gojila dramatika tistega časa, medtem ko se je pozneje razkrojila. Klasična dramatika je prikazovala izrazite osebnosti.

Morda bi kdo očital Kreku, da je njegova igra preveč tezna, poučna, idejna. Ideja, da v življenju ne zadošča površina in še posebno ne svetohlinska pobožnost, tudi ne zadoščata usmiljenost in tolažba, marveč sta potrebna dejansko ukrepanje in trdo delo. To je utelešeno v Klančevkinem načrtu nadaljnega življenja, ki se mu Maruša pridružuje s pobožno komponento. Vendar je treba poudariti, da Krekova igra ni samo idejna, ampak ima tudi trdno fabulistično ogrodje, ki s svojo slikovitostjo zagotavlja uspeh. Naj omenim zanimiv, za igralko hvaležni

lik Klančevkine dekle Agate. Režija naj ne pretirava v nobeni smeri, najboljše je, če je stvarna.

Prejšnje Krekove igre

Zdaj ko sem preučil zadnje Krekovo dramsko delo, me zanima še druga, to je prejšnja njegova dramatika, zato da bom ocenil zadnje delo s stališča te celote. Znano je, da je Krek namenoma gojil izrazito ljudsko dramatiko in da je veliko pozornost posvečal množičnemu ljudskoprosvetnemu gledališkemu udejstvanju. To je nekaj drugega kot Cankarjev prodor v visoko literaturo in v osrednjo slovensko gledališko ustanovo. Poleg Cankarja naj navedem še Etbina Kristana, na primer njegovo dramo *Ljubislava*.

Leta 1900 je v Ljubljani začela izhajati Zbirka ljudskih iger. Izdajala jo je Slovenska krščansko-socialna zveza. Domnevam, da je to velikopotezno založništvo in gledališko podjetje pokrenil Janez Evangelist Krek. Mojo domnevo potrjuje tale kratka izjava, ki se nahaja v knjižici o Kreku (1928), izpod peresa Josipa Abrama Trentarja: "Krek je vodil tudi Zbirko ljudskih iger." Podobno se že prej izrazi J. Puntar v publikaciji *Ob 50 letnici dr. Janeza Ev. Kreka*: "Zbirko ljudskih iger je pričela pod Krekovim vodstvom priobčevati Slovenska krščanska socialna zveza v Ljubljani leta 1900." Poleg tega je prva igra v tej zbirki, snopič 1, Krekova: *Pravica se je izkazala*.

Igre so bile dostikrat ali samo fantovske ali samo dekliške; to se je skladalo s takratnimi spolno ločenimi moškimi in ženskimi katoliškimi društvi. Najbrž je bilo tako tudi na avstrijskem področju. Zbirka je bila knjigotrsko uspešna, saj je na začetku izšlo nekaj ponatisov. Zbirka je izhajala do leta 1913, vsega je izšlo 20 "snopičev", skupaj sem naštel 66 iger. Nekaj iger je bilo "izvirnih", večinoma pa so bile prirejene po nemških izvirnikih, manj je bilo drugih evropskih avtorjev, bila je ena ameriška igra. Prav posrečena je na primer "burka v jednom dejanju" Krčmar pri zvitem rogu ("Po Langhansu predelal A. K."), ki je izšla v snopiču 5–6 leta 1904. Kot primer banalne in malovredne igre naj navedem "šaloigro"

Zamujeni vlak, ki jo je "priredil Anton Kržič" (1. snopič, leta 1900).

V 7.–8. snopiču leta 1908 je izšla še ena Krekova igra: Občinski tepček. Ostalih svojih iger Krek ni izdajal v tej množični zbirki, ampak samostojno oziroma v neposredni povezavi s posameznimi prosvetnimi društvi. Krek se je namreč rad umaknil iz ospredja. Po drugi strani Kreku morda ni bilo všeč, da se njegove igre tako rekoč izgublja v množici ljudskih iger, ki so bile nekatere sumljive kvalitete. Kot samostojno knjižico je Katoliška bukvarna izdala tudi zadnjo Krekovo igro – Ob vojski.

Zdi se mi, da Zbirka ljudskih iger v naši teatrologiji in literarni zgodovini še ni ovrednotena. Krek je deloval tako podjetno zato, da bi s pomočjo odrskega nastopanja dvigal slovensko samozavest in kulturno sposobnost vsega ljudstva. Ni mi znano celotno Krekovo delovanje na dramsko-gledališkem področju; morda je tudi on prirejal in prevajal, vsekakor pa je spodbujal.

Krekovo splošno pojmovanje gledališča se izraža na primer v njegovem polemičnem nastopu v deželnem zboru leta 1905 proti tako rekoč škof-

jeloškemu rojaku Ivanu Tavčarju. Medtem ko se je Tavčar zavzemal za denarno podporo osrednjemu profesionalnemu deželnemu gledališču, ker da ima veliko kulturno vlogo, podobno kot v Pragi, je Krek poudarjal, da tako gledališče nima kulturnega pomena, je namenjeno samo privilegirani družbi za njeno lahkotno zabavo in "ne izvira iz ljudske duše". Torej Krek skladno s politično stranko, ki ji je pripadal, načelno podpira ljudsko dramatiko, ljudsko gledališče, seveda tudi ljudsko (delavsko, kmečko, nemeščansko) umetnost in kulturo.

Kot poroča Ivan Dolenec (Slovenec, 8. X. 1921), je Krek snoval igro o izseljencih; v njej bi prikazal tudi zablodelega človeka, ki najde pravo pot, kar je bila njegova priljubljena ideja; Krek je že napisal Pesem izseljenčev v lepem ljudskem slogu, in to pesem Dolenec objavlja. Krekove ohranjene igre (od igre Prebrisani dijak je znan samo naslov), preden je ustvaril zadnjo, to je Ob vojski, so:

- Sv. Ciril in Metod stopita na slovansko zemljo. Izšlo v listu Glasi katoliške družbe leta 1885, v letu, ko je Krek vstopil v bogoslovje. To literarno delo je ponatisnil prof. Dolenec v Krekovih Izbra-

Ženske in otroci so morali nadomestiti vojskujoče se fante in može. Ta fotografija je last Muzeja novejšje zgodovine v Ljubljani.

nih spisih I.

- Pravica se je izkazala. To burko je Krek napisal menda že leta 1892. Izdala jo je Slovenska krščansko-socialna zveza, Zbirka ljudskih iger, Ljubljana 1900, ponatis leta 1905.
- Cigan čarovnik. To je ena najstarejših Krekovih iger burk. Napisana leta 1897 in takrat tudi uprizorjena v ljubljanskem Rokodelskem domu. Prvič je bila natisnjena šele v Krekovih Izbranih spisih, II. zvezek, leta 1927.
- Občinski tepček. To komedijo je Krek napisal približno v istem času kot ostale, to je okrog leta 1893. Izšla v Zbirki ljudskih iger leta 1908, v 7.–8. snopiču.
- Turški križ. Založilo Katoliško slovensko izobraževalno društvo v Selcih, Katoliška tiskarna, 1910. Ta igra ima značilno posvetilo: "Prijatelju Ignaciju Semenu, prvemu delavcu za ljudsko izobrazbo v Selški dolini v spomin."
- Tri sestre. Ta igra je izšla v knjigi skupaj z igro Turški križ, torej leta 1910.
- Sveta Lucija. Ta igra ima posvetilo "Dražgoški dekliški Marijini družbi ob desetletnici". Izšla je kot knjižica: Dražgoše, 1913.

Opazimo velik časovni razpon od prvih iger z začetka devetdesetih let do zadnje igre Ob vojski, ki je izšla z letnico 1918. Spoznamo, da je Krek najprej pisal komedije (burke), to so Pravica je zmagala, Cigan čarovnik, Občinski tepček, medtem ko je igra Tri sestre na meji med smešnostjo in resnostjo, potem pa se je usmeril v resno dramatiko, ki jo predstavljajo zgodovinski igri Turški križ in Sveta Lucija in seveda Ob vojski s svojo sodobno vojno vsebino.

Vseh Krekovih iger je torej osem. V začetnem obdobju, prva polovica, so igre fantovske, v končnem obdobju so mešane žensko-moške, vendar prevladujejo ženske vloge.

Kratko delo Sv. Ciril in Metod stopita na slovanško zemljo ima podnaslov Dramatičen prizor. Scena: travnik pod lipo, poganški žrtvenik, "tolsta kravica", množica Slovanov z otroki v naročjih. Apostola Ciril in Metod prihajata spreobračat pogane; ne omenja-

ta se Moravska, Panonija in da bi tukaj delovali že nemški-latinski duhovniki, kot je znano iz zgodovine. V začetnem delu se izmenjavajo krščanski dobri duhovi z angelom ter na drugi strani zli duhovi s svečenikom. Potem se v daljavi prikažeta sv. Ciril in Metod, pozdravljata lepo slovensko deželo in mili jezik svoje matere, zaznavata nasprotovanje in svoje bodoče trpljenje in na koncu molita, da bi ju Zveličar "ojunačil": "In ko se v drugo na zemljo prikažeš, / s pravico jo brez milosti presodit, / da midva in čuvancev najinih četa / se vsa na desni strani razpostavi." Pristna, gasparijevska značilnost slovenske pokrajine je izražena z motivom "Krasnejša boš, ko iz tvojih tal cvetočih / požene hramov božjih četa bela". Ne manjka tudi motiv, ki napoveduje kasnejši ekumenizem: "En Kristusov namestnik vsem zavlada." Zaznavne so številne jezikovne nerodnosti. Ta Krekov dramatični prizor, kakor koli je verzno in jezikovno nerazvit in neizoblikovan ter tudi v dramskem oziru skromen, vendarle izžareva idejno osredotočenost in moč posplošenosti. Verske prvine prevladujejo nad zgodovinskimi podatki. Ta Krekov prizor je zanimivo primerjati z zgodovinsko ambicioznim dramskim delom njegovega prijatelja Josipa Abrama Vmeščenje Valuka in seveda s scenarijem Metoda Turnška Zvezdi našega neba.

Igra Pravica se je izkazala ima podnaslov Burka. Kot kaže sam naslov, je v precejšnji meri tudi moralistična igra, vendar je treba priznati, da je zabave veliko in da diši po ribniški duhovitosti. Nastopajo samo moške osebe. Nastopajo tri dvojice oseb. To je ornamentalno, vendar Krek s tem ne pretirava, saj se ne pojavljajo samo kot dvojice, ampak tudi kot posamezniki. Podobno ornamentalnost smo zaznali v igri Ob vojski. Ena dvojica sta potujoča in zabavajoča se ter vinsko žejo gaséča "dijaka" Peter in Pavel, ki sta že študenta v Gradcu. Druga dvojica sta "rokodelska pomočnika" Janez in France, ki govorita vsak v svojem narečju in sta dokaj individualizirana: Janez je korajžen, France čustven, mehkejši. Ta dvojica je pozitivna; ali sta morda glasnika delavstva? To ni poudarjeno, saj sta brezposelna. Onadva na koncu vsem, ki niso dobri in so krivični, "navijeta uro",

kot pravi Janez o dijaki: "Šale zbijata z vsem, kar jima pride vstric, kakor že znajo taki ljudje ... Jaz jima tudi navijem uro, da bosta vsaj vedela, da rokodelci nismo za igračo ... Zakaj bi se vsak škric že norčeval iz naju? Sicer pa je vse samo nedolžna šala, in vračati smemo, kajne?" Rokodelca tako duhovito odgovarjata na zvita vprašanja dijakov, da jima dijaka celo nekaj plačata. Torej dijaka nista popolnoma negativna. Ne marata zares oškodovati krčmarja Ferjana, razen za pijačo in hrano, kar je zaradi njegovega skopušta pravično, toda njuna šala s tem lahkovnim skopuhom preseže vse meje in mora biti kaznovana, saj sta ga naplahtala, da sta po poklicu inženirja merilca in da bo čez krčmarjev travnik zgrajena železnica, s čimer se hoče krčmar okoristiti. Predvsem pa prestopita rob kulturne šaljivosti in zaideta v sramotenje, ko naj krčmar drži merilno vrvico. Pravično pa je to, da si dijaka privoščita dva žida – krošnjarja, ki sta nad vse mere pridobitniška in sta pripravljena za pridobitev koristi pretrpeti vsakršno sramoto. Avtor prikaže, kako dijaka obračunata z Abrahamom in Izakom v dveh delih, kakor ima igra dve dejanji. Poleg krčmarja, ki ne nastopa v dvojici, je 'samotna' oseba berač Kruljec (kasneje pomotoma spremenjeno ime: Kruljač). Berač je še bolj pozitivna oseba kot rokodelca, vendar ni dejava, ni udeleženec šal, ampak je samo opazovalec in rezoner. Peter mu reče: "Ti si videti razumen berač." Ta "razumnost" je podobna kot pri beračici Maruši v igri Ob vojski. Kruljec je celo primeren za ljudskega voditelja. Pravi: "Prositi moram dobre ljudi. Zato jim pa vračujem z dobrimi sveti ... Sveti se ne merijo po tem, kdo jih pove, marveč kakšni so ... Dobro srce in prijateljska beseda je več nego denar." To, da berač Kruljec ni dejavna oseba in da se težko razbere, kako je zamišljena končna vzpostavitev pravice, tako da so ponižani ne le krčmar in žida, ampak tudi dijaka, kaže na pretirano izumetničenost in pomanjkljivo psihološko razvidnost. Vsekakor je prikazana družba, v kateri je burkaštvo običajna življenjska sestavina, ne pa takó, kot se dogaja kasneje, ko šaljivost in dobra volja pod vplivom hudih doživetij prve in druge vojne med Slovenci nimata več obstanka in

sta izgnana. Prof. Ivan Dolenc (Izbrani spisi II) ocenjuje: "Za smeh je v burki v obilni meri poskrbljeno, čeprav ne vedno na najfinejši način." Tudi za to Krekovo igro je značilna opremljenost s pesemskimi besedili: začetna pesem o beraškem stanu je prav lepa in prav tako Francetova pesem o domotožju, nekaj pesmic pa je bolj površnih. Opremljenost s pesmimi, ki imajo na koncu tudi notno besedilo, ni le Krekova značilnost, ampak tudi siceršnja v tedanji ljudski dramatiki. Na primer dijaka pojeta: "Midva mlada sva dijaka, / hodiva okrog, / z nama hodi grda spaka, / mati vseh nadlog. / Žeja, žeja se ji pravi, / ki nas vse dijake davi." Slabost igre je morda pretirana značajska krčmarjeva lahkovernost. V igri ima svojo vlogo besedni humor, da namreč žida govorita spačeno, na primer: "Ali pa bhoste, vi gospothi, moš peseta; ali bho phalica moja, če jih dhržim peth?" Mislim, da je to igro možno prirediti, da bi še danes učinkovala, a v natisnjeni obliki ni izpeljana dovolj razvidno. Na splošno je v primerjavi z igro Ob vojski manj psihološko poglobljena in manj dramsko spretna.

Gigan čarovnik. Podnaslov je Burka v dveh dejanjih s petjem. Takoj naj povem, da pojejo fantje. Sploh nekje Ivan Dolenc imenuje to burko "fantovska igra". Ni nobene ženske vloge, razen nena-stopajoče Pavletove neveste Lazarjeve Lize. Seveda starejše osebe, kmetje, ne pojejo. Ne gre samo za to, da je Pavle "nerodnež" ("vsakega pol leta je gotovo zaradi tepeža zaprt"), gre tudi za to, da je zakonska zveza zdravilo za fantovske neumnosti. Prikazana je vesela fantovska nedeljska družba v predpustnem času. Vodi jo Luka in v njej so še trije fantje, med katerimi je karakteriziran le Gašpar, ki zaničuje "civilno" življenje, poveljuje pa vojaški stan: "In civil obleka – draga, pa slaba, in visi na tebi kot vreča na štoru. Pa poglej soldata – kot bi bil ulit, tak je." Tako je bilo včasih, ne dandanes. Fantje si radoživo pripovedujejo smešne dogodke. Nepozabna je pripoved, kako je leni fante Lenart pojedel hlebec: "Malo sem ga ščipal, pa – ga mi je zmanjkalo." Manj duhovita je na primer pripoved, kako so slovenski vojaki v Bosni nastavili in popili sodček piva. Igra burka prikazuje, kako fantje s pomočjo spretnega čarovniško

obdarjenega cigana Miška, ki sebe predstavlja z zanimivimi pesmicami, ozdravijo in usposobijo za zdravo, veselo, delovno življenje vraževernega Lenarta in pretepaškega Pavleta. Miško je pozitivna oseba. Govori več po hrvaško kot po slovensko: "Luka mi obeča, da mi plati celu forintu i bačvu vina, če se dobro držim i dva magarca ili kot kaže Kranjac dva osla nasmodim." Posrečeno je prikazana Lenartova osramotitev s pomočjo čaranja (besede "planeti", "Jupiter", "Merkur", "opozicija" učinkujejo smešno),

manj pa Pavletova osramotitev. Prevladuje akcijsko dogajanje, le malo je poučnosti: "Na stare čenče drži /Lenart/, ne pa na to, kar nas učita vera in pamet ... so nam gospod pri krščanskih naukih razlagali o vseh teh vražarijah in so rekli, da prazna vera umori pravo vero." Žal se skuša igra zaključiti na poučen način z ustrezno pesmico, kar se ne posreči. Sicer pa je igra spretna in še dandanes bi lahko učinkovala. Morda je prenatrpana, da prikazuje kar dva fanta telebana. Odlična je ekspozicija, ko nastopa najprej sam kmet

Človek ni rojen sebi — ampak domovini!

Cicero.

Gasparijeva upodobitev Kreka kot pobudnika Majniške (jugoslovanske) deklaracije iz leta 1917.

Grahar, potem pa v dvojse s sosedom Lokarjem, s katerim premljevata težave, ki jih povzroča mladina. Da bi bil vzrok Pavletovih težav psihološko razložen v njegovi vzgoji, ni uspešno. Ali je popolno spreobrnjenje slabih značajev stvarno? Nismo navajeni na to pravico spretnega pisatelja. Že leta 1880 je Krek napisal povest s programskim naslovom *Kako se človek spreminja*. Prof. Dolencu je vseh "zdrav humor", govori o vlogah, ki so "hvaležne" in "posrečene" ter ocenjuje, da se bo ta Krekova igra "brezdvomno še dolgo držala v predpustnem času zlasti po podeželskih odrih". Igra je krajevno postavljena na Gorenjsko, v Selško dolino, večkrat se omenja Radovljica.

Dramsko delo *Občinski tepček* ima podnaslov *Veseloigra v treh dejanjih*. Pomembno je, da v natisnjeni izdaji piše "priredil dr. J. K.", kar pomeni, da igra ni čisto izvirna. France Zadavec meni, da ta "komedija zmešnjav spominja malce na Gogoljevega Revizorja in na Nušičevo Sumljivo lice". V celoti je igra organsko in spretno izpeljana. Prizorišči sta tako rekoč podvojeni: naprej od županove pisarne je gostilna, potem pa je prizorišče zunaj pred županovo hišo, a dogajanje poteka v posrečeni slišni obliki tudi v sami hiši. Najprej se kot ekspozicija satirično prikazuje seja občinskega odbora, pri čemer je treba reči, da to ni samo provincialna vas Golida, ampak vsakršni kraj ali mesto ali celo prestolnica in vsakršna vlada, in ne samo v preteklosti, ampak lahko tudi v sedanjosti. Prikazuje se splošna komedija ali pokvarjenost skoraj vsakršnega človeškega življenja. Pisatelj je zmeren, tako da župana ne prikazuje popolnoma karikirano, ampak tudi v težavah njegovega poklica. Komisar, ki nastopi na koncu, ohranja svojo integriteto ali avtoriteto, vendar ni v ospredju in je prevaran. V teku igre se izkaže, da občinski tepček Jurca v resnici ni "srenjski norec", ampak so ga naredili za norca, ker jim je bil kot tak potreben. Jurca na koncu "ušpiči" nekaj pametnega in po njem je komedija naslovljena. "Tepčki" so drugi, ne Jurca. Županov odnos do Jurca je pravičen. Seveda je opazna odsotnost ženskih oseb, kar daje igri svojstven pečat. Županovi sodelavci so močno kariirani. Hlapec Jaka je pravično nasršen na gospodo.

Pisar je željan časti in denarja. Ko prosi za dodatek k plači zaradi potrošnje črnila, mu pravijo: "Pike na 'i' moraš manje delati." In pa: "Čemu nam je treba pameti, saj plačujemo pisarja za to." Pomembna oseba je občinski Policaj, ki je bivši, čudaški vojak. Bil je v Mehiki, Afriki. "Drago kamenje je pretežko. Zato sem pa raje prinesel rutico peska iz puščave." S tem peskom dokazuje, kam se je zarila strupena puščica. Nastopajo občinski odborniki, ki so kmetje in obrtniki, kot Padar, Kramar. Posebno smešen je Cefizelj, ki ga župan opije z vinom, zato da pristane, da bodo popravili razdrto brv. "Če mi slavna gosposka seno zvozi domov, potem že tudi jaz peljem eno desko k potoku." Ni pa jasno, kdo plačuje toliko popitega vina. Igra ima razvidno fabulo: na seji izvedo, da gosposka zasleduje nekega lepo oblečenega nepridiprava in da bo prišel na inšpekcijo občine novi komisar. Pisar je seveda tak teleban, da nepridiprava Macafurja zamenja za komisarja, Policaj pa pravega komisarja zamenja za nepridiprava. Neprekosljivo smešno je dogajanje, ko se občina skuša pred višjo oblastjo izkazati s slavnim pesmijo, ki je bila nekoč namenjena škofu, a takrat ni bila uporabljena. Poleg tega je na sporedu smešen slavnostni govor in nastopajo muzikantje in ljudstvo. Pesmi pa so po Pisarjevem mnenju "take klafarske – nobene veličastne, nobene navduševalne". Potem zaigrajo menda himno. Kako je Krekov humor prefinjen, naj ponazorim z županovim besedilom: "Vse je bilo v redu. Jedi dovolj, muzika tako lepa, pisar je imel tak govor, da ga še razumeli nismo, fantič je znal tako svojo pesem, da jo je skoro pozabil, ni čuda pri otroku. Vse je bilo pošteno in napeljano, da se pozabi srenjski mostič, na – zdaj se pa skaže, da komisar ni komisar." Ta Krekova igra se zaključi s posrečeno verzifikacijo: "Saj smo se zaleteli res grdo sami ... I, vse je b'lo le majhen kmečki kratek čas ...". Za Kreka značilni čustvenost in človečnost sta podani preko beraškega Jurca, ki nekoliko razsvetljuje življenjsko temo. Igra ima jasno stopnjevalno zgradbo, tako da je zadnje dejanje kratko, učinkovito, akcijsko, prvi dejanji pa sta široki panoramski sliki iz življenja, v katerih se izmenjujejo dramske akcijske in epske

pripovedne prvine. Igra Občinski tepček je dokaj ambiciozno dramsko delo, morda v njej odmevajo Krekove izkušnje iz političnega udejstvovanja. Prof. Ivan Dolenec v Krekovih Izbranih spisih, IV. zvezek, dobro obnavlja vsebino igre, sicer pa jo neupravičeno podcenjuje, češ da je namenjena "skromnemu gledalcu, ki ne išče literarnih vrednot, ampak samo bolj ali manj utemeljene smešnosti in zabavnosti".

Turški križ je igra v štirih dejanjih. Dogaja se v Selcih, v Davči, v Podbrdu in na Petrovem Brdu. To je Krekova domovina v njegovih najstnikskih letih in še pozneje; sèm se je preselila njegova mati. Igra je ukoreninjena v te kraje, dosti bolj, kot je igra Ob vojski postavljena v dolenski Šentjanž z okolico. Omenja se tudi "loški grad", to je Škofja Loka, in to kot pozitivni dejavnik. Igra Turški križ je zgodovinska, dogaja se v 16. stoletju, ko Turki vdirajo v naše kraje in ko poskuša protestantska vera izriniti katolištvo. Zgodovinskost pa je navidezna, v resnici je igra sodobna in usmerjena preroško tudi v prihodnost, to je v življenje Slovencev po Kreku do dandanes. Glavna ideja je, da so potrebni pogum, junaštvo, bojevitost, odločnost in da je treba premagovati obotavljanje, ležernost, prestrašenost, individualizem, izgovore, defetizem. S tem je Krek zadolžil slovensko prihodnost. Morda je Krek želel podpreti radikalno stališče prepodročev o rušenju Avstro-Ogrske in ustanavljanju Jugoslavije na bojevit način. Voditeljica boja proti Turkom in ljudskega odpora je 21-letna Uršula (Dolinarjeva), ki je ponosna, da njeno ime pomeni "Medvedka", to je zver. Njena bojevitost prehaja celo v krvoločnost, ki naj pripomore k zmagi. Uršula pravi: "Nisem golobica, da bi se vdajala mehkemu javkanju. Orlov hočem, ki brez omotice plavajo nad brezdnin in merijo prostore, kamor ob uri dejanja treščijo naše sovražnike." Uršulo podžiga želja, da bi iz janičarske sužnosti rešila brata Jožeta, ki so ga Turki ugrabili šestletnega. Vendar je ta fabulistična zasnova drugotnega pomena, je samo nujna populistična prvina. Pomembnejše je politično organiziranje ljudstva za odpor. Gotovo gre za Krekovo lastno odločnost in bojevitost. Ljudski vojni akciji se pridruži na samem bojišču celo duhovnik! Boj vodi torej ženska, tako

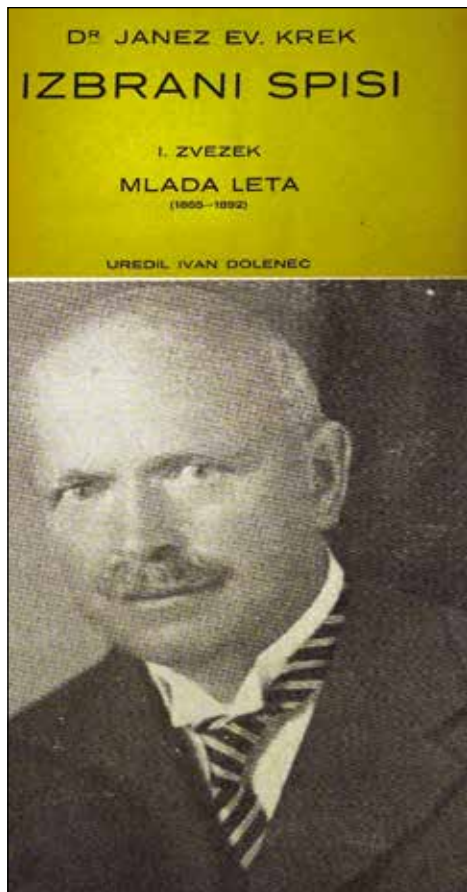
da je igra Turški križ, kar se tiče prevlade žensk, podobna igri Ob vojski. Uršula obtožuje fanta Pavleta, ki jo ljubi, da je sebičen; osebna ljubezen ne sme biti prvenstvena. Še bolj strastno jo ljubi izkoreninjenec, verolomnež Dihur (Gizebert Turjaški), ki agitira za Lutrovo novo vero, zdaj pa se vdinja Turkom in je izdajalec. Igra Turški križ je misterij. "Pa z vrha zelene Jelovice bi zruvala najmočnejšo jelko in jo omočila v zapadajoče solnce in zarisala z njo na tvoje /Triglav! / prsi Marijino ime, da bi se ne upali krvoločniki preskopiti mej v zemljo, ki jo ti /Triglav! / varuješ." Uršuli najbolj pomaga skromni pastir, zanesljivi Urbanček. Presenetljiva krščanska bojevitost je bolj razumljiva, če pomislimo, da so okrog leta 1910 potekali na Balkanu boji s Turki in da so mnogi Slovenci to dogajanje navdušeno spremljali, zavzemajoč se za srbske kristjane. Uršula je podobna Devici Orleanski (dr. Opeka je v Domu in svetu leta 1910 označil Uršulo kot: "davška Jeanne d'Arc"). Imela je privid Marije, ki ji je naročila izdelati zastavo. "Ali smo res tako zakleti, da mora biti selška vas pri vseh dobrih rečeh zadnja in pri vseh slabih prva?" Krek je zaznal, da mora pričeti ljudsko indiferentnost spreobračati v pogum najprej doma, zato odkrito uvaja Selca z okolico. Uršuli pomaga mož, ki se imenuje Štrigalica; podoben je beraču, a ni berač, marveč Ribničan, ki govori po ribniško in ima pač nalogo, da gledališko občinstvo tudi zabava. Možno je izkoristiti učinkovanje ribniškega narečja na Gorenjskem. Štrigalica pravi na primer o turškem poveljniku: "Ta je pa zau fant ... moje oči so se kar pasle po njā; zetu m' pa prauja paša." Ob Uršuli nastopa njena teta Mina, ki so ji Turki pred leti ubili dete in moža in se ne more izkopati iz obupa, a je zdaj vendarle junaška. Mina je podobna Klančevki v igri Ob vojski. Turki so prikazani na podoben način kot v Jurčičevem Juriju Kozjaku: odrasli Jožek nastopa kot Juzuf paša, ki se megleno spominja mladosti. Njegovi poboji kristjanov so opravičeni, ker je bil tako vzgojen. S sestro Uršulo se razpoznata. Cenen je motiv, da imata Uršula in Juzef na roki vtisnjeno (vtetovirano) Marijino ime, kar je v njunem otroštvu izvršila teta Mina. Pomembno je, da bo občestvo v Selški dolini in bližnjih hribih odslej

složno in prebujeno, da se ne bo izživljalo v umikanju, v medsebojnih sporih, v samozadostnosti, rajši v begu in skrivanju kot v boju. Značilno je to, da se je bila Uršulina rodbina preselila iz doline v hribe (v Davčo), a zdaj, po dvajsetih letih, iz hribov obvladuje tudi dolino. Prvo dejanje, ki razkriva preteklost in sorodniške povezave, je dramsko tehnično nerodno, preveč zapleteno. Začetek, ko družina žaluje za umrlim Uršulinim očetom, ni dovolj utemeljen kot pobuda za akcijo. Kasneje se prikazujejo pametne bojne zamisli. Pesniška besedila niso kvalitetna. V celoti je igra pridvignjena nad stvarnost in značaji so podrejeni idejnosti. Krek dosega svoj namen, da s pomočjo zgodovine pripravlja ljudstvo na nove preizkušnje. Štrigalica poje selško himno Lepa si selška fara ti ... O uprizoritvi igre Turški križ ob novem letu 1910 v Selcih, ki ji je prisostvoval avtor, poroča Dolenec v Slovenscu 8. X. 1921. Glavno vlogo je igrala hči Ignacija Semena Urša, po domače Kalanova. Dolenec objavlja dve pesmi, ki ju je tej igralki posvetil Krek. Krek je vplival na pisatelja Finžgarja in posebej je idejnost igre Turški križ vplivala na nastanek Finžgarjeve igre Naša kri. Finžgar piše: "Zamisel igre je bila politična. Krek me je večkrat naganjal, naj spišem igro, ki bo v ljudeh začela netiti zavest za ljudsko samostojnost in voljo po politični osamosvojitvi."

Tri sestre. Igra v treh dejanjih. Okolje je kmečko, prikazani kmetiji sta bogati, a kmečka proizvodnost je precej zabrisana. Le mlada možata Špela je dejavna v smislu kmečkega gospodarstva. Prevladuje malomeščansko (občečloveško) okolje in mentaliteta, in sicer pri gospodarju Orlu, pri njegovi ženi Heleni in pri ostalih dveh hčerah, to sta najstarejša Majda in najmlajša Ana. Nemara je v družini tudi sin, vendar ne nastopa. Imajo dovolj opraviti z možitvenimi kolobocijami treh sestra. Malomeščansko okolje je še bolj zastopano z Antonom, ki je nekakšen "tajnik" in organist. Ni imovit, kot so Orlovi. Anton snubi Ano, ki bo imela dobro doto. Preko Antona se prikazuje tipično podeželsko župnijsko dogajanje, ki se plete okrog pevskega zbora, saj je znano, da je pri cerkve-

nih zborih veliko spletk in nasprotstev. V igri ni ničesar političnega, družbenega. Igra poteka na ravni malomeščanstva in je dobra, lahkotna komedija, deloma burka, kajti zapolnjuje jo tudi smešno dogajanje. Poučnega moraliziranja je malo. Igra je odlično zgrajena. Ne vključuje pesniških besedil. Prvo dejanje poteka doma pri Orlovih; prikazana je sitnoba in nepredvidljivost treh oziroma štirih žensk, medsebojno nevoščljivo zajedanje treh sestra. Podobne težave, kot jih ima s hčeram, je oče Orel izkusil, ko se je ženil sam. Poleg Ane naj bi se poročila tudi Špela, in sicer je njen snubec France Gaber. Ta je doma iz Gorenje vasi, nekaj ur hoda stran, tako da lahko predpostavljamo, da je glavno dogajanje postavljeno v Krekov domači kraj, to je v Selca. Drugo dejanje poteka en teden po prvem, in sicer v stanovanju pri Antonu, kjer že živi ta mladoporočenca Anton in Ana. Ana hoče, da bi v zakonu prevladovala in da bi ji bil mož popolnoma pokoren. Pomembna oseba, čeprav na odru nič ne nastopa, je Polenčeva Polona, nepogrešljiva pevka, prvi glas, ki je ljubosumna na Ano ("Gruntarska prevzetnica, ki si se ji prodal za par srebrnikov."), Ana pa seveda še bolj na Polono. Prepričanje se izteče v zakonski razdor. Ana zapusti moža, odide, upajoč da bo zmaga. Na koncu drugega dejanja se pojavi oče Orel in pomiri neizkušnega, skoraj obupanega Antona. Tretje dejanje je sočasno s prejšnjim, dogaja se na kmetiji pri Gabru, kjer živi zdaj Špela, ki se je tudi že poročila. Tudi Špela hoče gospodovati, a mož France humoristično privoli v vsako njeno muhavost, jo podpre in izvaja, zato da mladi ženi prepričljivo dokaže, kako so njene zamisli nesmiselne. Špela se brž spreobrne. Prizna znano evangelijsko pravilo "Mož je glava". Ko prihiti h Gabrovim sestra begunka Ana, jo spreobrača kar Špela. Ko se pripelje Orel s svojo ženo in najstarejšo hčerjo, nima več kaj opraviti, razen da bo treba Ano odpeljati nazaj k Antonu. Vse se uredi. Da je konec učinkovito začnjen, poskrbi doslej pretirano pobožna in moralistična Majda, ki sporoči, da jo je zasnubil stari vdovec Markec in da se je kar odločila zanj. Igra Tri sestre torej prikazuje ženske kot manj razsodne od moških, vse so bolj ali manj negativne osebe. To je popolnoma drugače, kot je v Krekovi igri

Turški križ, kjer so ženske pametnejše od moških, medtem ko so ženske v igri Ob vojski tako pametne kot nespametne. Ali je Krek spoznal, da mora, potem ko je poveljčal žensko družbeno vlogo, prikazati še potrebnost moške razsodnosti? Da je šel predaleč v zapostavljanju moških? Oče Orel previdno izjavi: "Samo bojim se, bojim, da ne bo nič." Poznavajoč položaj, namreč ni gotovo, ali se bosta sicer dobrodošli snubljeni uresničili. Torej Orlova pozitivnost ni popolna, saj ga življenje včasih demantira. Pravi junak igre je odločni in samozavestni France, ki se mu njegov življenjski načrt posreči brez zunanje pomoči. Kot da že ima potrebne izkušnje. Vendar France ni moralist in rezoner, marveč uveljavlja svoj prav izključno z dejanji. Naj muhavost žensk ponazori nekaj izjav.

Profesor Ivan Dolenec je bil Krekov škofoješki rojak in je vse življenje zvesto objavljaval njegove spise in skrbel za oživiljanje spomina.

Majda: "Ker sem vse hudobne izkušnje stanovitno premagala in ker živim kot nuna, pa me zmerjate za to." Špela: "Jaz nisem tistih, ki bi jim bile vsake hlače dobre ... Možita naj se Ana in Majda, ki utegneta, ki nista za drugo rabo." Ana možu Antonu: "Polona neče k nam, zavoljo mene neče. Hm, ali sem odkrila pokrov? Skrinja, kjer ti spravljaš svoje skrivnosti, je preslaba; moraš drugič bolj zapirati." Poučnosti je v tej igri le toliko, kot je ravno prav. Rezonira Špela: "Če vidiš kako napako na možu, ne pozabi, da jih imaš ti tudi in mólči o njih. Edino tvoje gorje in tvoja nesreča je ta, da ne znaš ubogati." Morda je slabost te igre v tem, da se sestrí, posebno Špela, prehitro, nenadoma spreobrneta in da se Špela zdaj podreja možu brez rezerve. Najbrž se z dobro igralsko in režijsko postavitvijo takšne slabosti lahko omilijo. Scensko dogajanje, ki ga uveljavlja France, je za gledalce nadvse učinkovito in zabavno. Zanimivi vlogi imata stranski osebi France-tova dekla Špela in berač. Dialogi so duhoviti, odlični.

Sveta Lucija. Igra v treh dejanjih. Dogajanje poteka leta 1655, torej je zgodovinska igra. S tem je upravičen prikaz pogostih čudežev, da slepi ljudje spregledajo v cerkvi, ki je posvečena sveti Luciji, ki je zavetnica za dober vid, za oči. Dogajanje je postavljeno v Dražgoše in okolico. Tamkajšnja cerkev je bila takrat podružnica; župnija je bila daleč v Selški dolini (Selca), od koder prihajajo romarji. Druga romarska smer je gorenjska in jo zastopa Kropar. Ta hkrati zastopa drugačen, nekmečki način preživljanja, in sicer delavski, železarski. Same Dražgoše sestojijo iz dveh vaških enot: ena se imenuje Pri cerkvi, druga Na pečeh. Vsekakor Kreka zanima gospodarska struktura; na samem terenu je preučeval, kako se ljudje preživljajo. Kropar pravi: "K nam pride denar od drugod po svetu, kamor gre naše blago, in ta denar se ponajveč prime kmetov." Kljub temu da v Krekovi sodobnosti romanje k sveti Luciji ni bilo več tako razširjeno kot v preteklosti, je igra tudi sodobna. Na primer delovanje deklinške Marijine družbe. Na začetku igre je natisnjena opomba, da je mogoče to igro prilagoditi kakšnim drugim krajem, tako da igra ni uporabna samo za Dražgoše z okolico. Zgodovinsko osnovo igre dopolnjuje prizadevanje, da bi se Lucijina cerkev

prenovila z novimi oltarji, zlasti pa, da bi se tukaj ustanovila samostojna župnija. To se je kasneje izvršilo. Temu prizadevanju močno škoduje to, da so domačini manj pobožni kot tujci ter živijo v medsebojni razdorih in sovraštvu. V vasi Pri cerkvi to sovrašтво predstavlja kmet Gašper, ki ima hčer Mino, v vasi Na pečeh pa kmet Peter, ki ima hčer Lucijo. Dekleta se znajo pobožno organizirati in presegajo nesporazume. Godec Jurij je nasprotnega mnenja kot teologija: "Mi imamo cerkev, ker jo mi rabimo, ne pa Bog." Seveda nasprotuje tudi protiverskim geslom: "Poslušaj, kako lepo pojejo naša dekleta. Taka neumnost se mi zdi prava. Vesele so, zdrave in zale, pri tem pa na Boga ne pozabijo, ne na cerkev." V takšne zemljepisne, gospodarske in družbene razmere dramatik postavi močno fabulistiko o čudežnih spregledanjih. Obširno je prikazana sirotna Lenka, kako je ozdravela. Zdaj vsak dan daleč s Češnjice (Železniki) v Selški dolini roma k sveti Luciji. Njeno prejšnje življenje je bilo brezupno, brezversko: "Sama sem najrajši čemela v kaki hosti, pa škripala z zobmi in klela ljudi, zemljo in nebesa." Lenka je podobna obupani Klančevki iz igre Ob vojski, ki se prav tako prerodi. Krek psihološko prepričljivo prikaže Lenkino postopno spreobračanje. Nanjo vlivajo čudeži. Saj tudi evangeliji prikazujejo Jezusove čudežne ozdravitve kot nasledek močne vere. Glavna zgodba v igri Sveta Lucija pa je bolj romantična: Nekje na Dolenjskem se je oskrbnik Urh oženil s plemkinjo Elizabeto in jo v zakonskem prepiru oslepil. Nato se je umaknil v dražgoške kraje, kjer živi kot brezverski divjak. Elizabeta spokorno priroma na Gorenjsko k sveti Luciji. Njeno čudežno spregledanje je zelo vplivno. Urh: "Tudi jaz sem izpregledal ... Čudež na meni je večji kot na ti-le moji ženi." Elizabetino spregledanje vpliva tudi na sprte domačine, da se pomirijo. Gašper: "Današnje solnce ne taja samo ledu po planinah, ampak tudi okoli src, in ne sveti samo po grapi, marveč prav na dno duše ..." Peter: "Ni ga na Jelovici tako globokega brezdnja, da bi ne bil preplitev za tisto jamo, kamor bova midva in z nami vsi naši sosede pogreznili naše staro sovrašтво." Naj so se v preteklosti čudeži res dogajali ali ne, pomembno je, da se ljudstvo združuje in složno napreduje. Igra se

zaključí z lepo pesmijo o sveti Luciji v štirih kiticah. Na primer: "V solncu leskeče se / vsa pozlačena, / z gor se pa smeja ji / smreka zelena. / Notri pa milost / božjo razlija / sveta Lucija, / sveta Lucija." Igra Sveta Lucija, ki je mešana žensko-moška, torej označuje bogata zunanja fabulistika, idejno pa je poudarjeno notranje spreobrnjenje, ki ga omogoči prebujena pobožnost. Igra je nastala tik pred prvo svetovno vojno in v njej opazimo prvine, ki so na sodoben in naraven način, bolj psihološko, brez zunanjih mehaničnih zgodovinskih čudežev, obdelane v zadnji Krekovi igri Ob vojski. Obe igri sta mešani žensko-moški.

Osem Krekovih iger. Osem življenjskih stebrov: vera (Sv. Ciril in Metod stopita na slovansko zemljo), pravica (Pravica se je izkazala), veselje (Gigan čarovnik), oblast (Občinski tepček), pogum (Turški križ), razsodnost (Tri sestre), spreobrnitev (Sveta Lucija), dobrotà (Ob vojski). Ocenjujem, da je igra V vojski izmed vseh Krekovih najbolj dovršena, tako v dramskem tehničnem pogledu kot tudi, kar se tiče karakterizacije in izpeljane miselnosti. Odlikuje jo največja aktualnost. V celoti je Krekova dramatika s strani naših literarnih in dramskih zgodovinarjev po krivici prezrta. To ni majhen dosežek slovenske umetnosti, značilen za svoj čas, a živ še danes.

O Krekovem literarnem, in posebej dramskem ustvarjanju, so poleg Dolenca pisali naslednji avtorji: J. Puntar (1917), Izidor Cankar (1917), Mirko Mahnič (1988), Matjaž Kmecl (1988) in France Zadravec. Puntar umešča Krekovo dramatikò v sklop njegovega versko-socialnega preobražanja slovenskega ljudstva. Ocenjuje, da je najboljša Krekova igra Tri sestre. Mirko Mahnič, čeprav je teatrolog, ne izkazuje lastnega poznavanja in se opriema znanih označitev. Uide mu določna negativna ocena Krekove dramatike: "šemaste, na silo izmišljene osebe".

Matjaž Kmecl se zavzema, da bilo treba Krekovo slovstvo ovrednotiti boljše. "To je vse dramatika, ki bi bila še danes kar dobro gledljiva," če bi jo očistili po vzoru, kot je to izvedel prireditelj igre Ob vojski. "Krekova literarna nadarjenost se je bržkone najbo-

lje izrazila in potrdila v ljudskih igrah; velja za vse po vrsti ... Vse namreč odlikuje izjemno sočen, jurčičevsko humoren jezik, smisel za mizansceničnost, za fabuliranje. Seveda postavi na oder precej molitev in veroučnosti, toda še več šaljivosti in petja." (Matjaž Kmecl (1988), France Zadavec in Alenka Goljevšček skupaj s Tarasom Kermaunerjem.)

Izidor Cankar mimogrede v reviji *Dom in svet* leta 1917 takole presoja Krekovo umetniško ustvarjanje: "Ne smemo pozabiti, da tiči v Kreku dobršen kos resničnega pesnika. Njegove Tri sestre na primer so in ostanejo dolgo časa eno najboljših del naše poljudne dramatike ... V tej široki, slovanski duši je dovolj prostora, da tudi nasprotja med seboj živijo ... Krek je optimist: vse njegovo delo to kaže."

Alenka Goljevšček v svoji veliki knjigi *Od A(brama) do Ž(upančiča)* s podnaslovom *Vsebine 765 dram slovenskih avtorjev* (2011) na straneh 391 do 396 obnavlja tudi sedem Krekovih dram – žal se ji je

iz evidence izmuznila drama *Občinski tepček* ali pa jo je izpustila namenoma. Njene obnove so odlične. Na primer kako dobro označuje osebo in dogajanje iz drame *Cigan čarovnik*: "Lenart, faliran študent, ki je lenuh ... Zvesto izpolni, kar mu je naročil Miško, in sliši marsikaj na račun svoje neumnosti in lenobe." Goljevščkova, ki dram ne ocenjuje, skupaj s Kermaunerjem ne ločuje visoke, profesionalne dramatike od ljudske, kakor dela to Dušan Moravec, ki v monografiji o slovenskem gledališču v Cankarjevi dobi upošteva samo osrednje gledališče. Tudi France Koblar svojega rojaka Kreka zapostavlja.

Ivan Dolenec pripoveduje, da se je Krek kdaj pa kdaj namaškaval in tak nastopil v resničnosti. Ko so študentje v Gradcu vadili Medvedovo igro *Za pravdo* in srce, jim je Krek nazorno prikazal, kako naj predstavijo posamezne osebe, tako da jim jih je odigral. "Iz najmanjše vloge je napravil markantno osebnost z individualnimi lastnostmi, kakršne pač živijo ..."

Kipar Lojze Dolinar je za Krekov grob na ljubljanskih Žalah ustvaril izvrsten spomenik, precej drugačen, kot sta bila njegova (porušena) kraljevska spomenika Karadjordjevičev.